

[B] **GEDREVEN DOOR EENZAAMHEID.
DE BIOGRAFIE VAN JOSEPHA MENDELS**

“Het eigenzinnige leven van een niet-nette dame”: zo luidt de veelzeggende ondertitel van de biografie die Sylvia Heimans schreef over de enigszins vergeten schrijfster Josepha Mendels (1902-1995). Zij was een literaire tijdgenoot van Gerard Reve, W.F. Hermans en Anna Blaman, en kreeg in 1986 de eerste Anna Bijnsprijs “voor de vrouwelijke stem in de literatuur” voor haar bescheiden oeuvre. Wie de chronologische en daardoor wat saaie levensbeschrijving van deze in Groningen geboren vrouw van joodse afkomst leest, bekruipert echter het gevoel dat Mendels in haar werkelijke leven misschien wel minder eigenzinnig was dan dat de ondertitel doet vermoeden.

Het tegenwoordig gangbare beeld van Mendels als een vrijgevochten auteur die voor een onafhankelijk leven en de vrije liefde koos, lijkt met name gecreëerd door de buitenwereld, getuige het slothoofdstuk van de biografie, ‘Een tweede roem’. Daarin vertelt Heimans hoe Josepha Mendels – op wie zij eerder promoveerde – begin jaren zeventig, eind jaren tachtig tijdens de tweede feministische golf werd omarmd door de vrouwenbeweging. Behalve haar autobiografisch getinte romans (die op dat moment een herdruk beleefden dankzij toenmalig Meulenhoff-directeur Laurens van Krevelen) bewonderden deze feministen vooral haar vermeende vrije manier van leven. Het feit dat Mendels het altijd met getrouwde mannen hield, dat ze er op 46-jarige leeftijd bewust voor had gekozen een zoon te krijgen en die zonder man op te voeden en dat ze inmiddels al zo’n twintig jaar samenwoonde met haar jeugdviendin Berthe Edersheim, sprak bovengemiddeld tot de verbeelding van mensen als vertaler Gerda Meijerink, voormalig televisiecoreyfee Sonja Barend en publiciste en politica Anja Meulenbelt. Zij zagen Josepha Mendels als rolmodel.

Maar hoe terecht was dat? Heimans heeft betrekkelijk weinig directe citaten uit Mendels’ boeken, brieven en interviews door haar biografie geweven, zodat helaas vaak onduidelijk is waar ze haar interpretaties en stellingen nu precies vandaan heeft. Maar juist uit wat ze wel heeft opgenomen, blijkt dat Mendels het ronduit vervelend vond etiketten opgeplakt te krijgen. Zo plaatste ze

kanttekeningen bij sommige onderwerpen die de vrouwenbeweging agendeerde, zoals de vraag of vrouwen andere vrouwen voor zich mochten laten werken. Ook beschouwde ze haar boeken als meer dan alleen vrouwenboeken. “Ik ben niet sektarisch”, heeft ze ooit tegen Meulenbelt gezegd. “Het is een boek. Ze zouden ook nog kunnen zeggen, een boek van een joodse schrijfster, of van een schrijfster uit een intellectueel milieu, een schrijfster met zevenendertig paar schoenen.”

Zeker, op het eerste gezicht lijkt deze reactie op een onafhankelijkheidsverklaring van een zelfbewuste tante. En Heimans, die in haar biografie het bestaande beeld van Josepha Mendels klaarblijkelijk probeert te bevestigen, interpreteert Mendels’ uitspraak ook als zodanig. Toch lijken de door Heimans uit Mendels’ privéarchief zorgvuldig verzamelde levensfeiten tussen de regels door een ander verhaal te vertellen. Een verhaal van een impulsieve, soms zelfs wat naïeve vrouw wier leven bovenal gestuurd lijkt door haar joodse achtergrond, haar positie in het gezin waar ze als derde dochter werd geboren (tot teleurstelling van haar intellectueel orthodox-joodse vader, een docent Nederlands, die op een jongen had gehoopt, haar door schilderes Berthe Edersheim ingegeven vertrek naar Parijs om daar als correspondentente en journaliste haar geluk te beproeven, haar vlucht tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit Parijs via Zuid-Frankrijk en Lissabon naar Londen, en haar diep weggestopte verdriet daarna om haar familieleden, allemaal Holocaustslachtoffers.

Wat naar het einde van de biografie toe blijkt, is dat Mendels de tijdgeest goed aanvoelde. Ze speelde handig in op de feministische ontwikkelingen door zich “expliciet als ongewone vrouw” te positioneren. De emancipatorische voortrekkersrol die haar in de jaren tachtig werd toegedicht bracht haar immers een nieuw lezerspubliek en daarmee eindelijk de aandacht voor haar schrijverschap waarnaar ze zo lang had verlangd. Bovendien kwam het gebrek aan belangstelling voor haar tragische joodse en oorlogsverleden vanuit de – vooral in zichzelf geïnteresseerde – feministische voorhoede haar niet ongelegen. Zoals Heimans aan de hand van het meest schrijnende en misschien wel meest veelzeggende citaat uit een interview van journalist Henk Enkelaar met Mendels aantoont, was het leed

van de Shoah een gespreksonderwerp dat Mendels liever mijdde. Het proces in Frankrijk tegen nazi Klaus Barbie, de documentaire *Shoah* van Claude Lanzmann uit 1985; ze wilde het allemaal niet zien. “Ik zoek naar mijn moeder”, vertelde ze Enkelaar. “De kuiste vrouw in de wereld die daar naakt in de gaskamer is geplakt. Laten we daar maar niet over praten. Dat is het enige waarover ik huilen kan in m’n leven. Ik kan om niks huilen maar nog wel om de deportatie. [...] Ik zoek m’n moeder en m’n zusters. En m’n neefjes van dertien en vijftien jaar of twaalf en veertien.”

Had dit citaat niet een sleutelrol moeten krijgen in een biografie over Josepha Mendels? Spreekt hier niet uit dat Mendels’ identiteit inderdaad meer is bepaald door de tragische loop van de geschiedenis dan door fundamentele keuzes, geboren vanuit een eigenzinnig karakter? Is haar veronderstelde ongebondenheid niet een direct gevolg van het feit dat ze er in haar leven vaak onbedoeld alleen voor stond en zich daardoor een buitenbeentje voelde? Al vanaf haar jongste jaren?

De door Johan Huizinga opgerichte elitaire, particuliere basisschool in Groningen die Mendels als enige van de drie zussen bezocht en die in niets leek op het traditionele joodse milieu waarin Josepha opgroeide, was niet Mendels’ keus maar die van haar vader. Ze voelde zich ontheemd. Zoals veel kinderen in haar situatie zich ontheemd hadden gevoeld. Dat Josepha op school niet presteerde en haar jeugd later als “eenzaam” heeft omschreven, is alleszins begrijpelijk. Waarom Heimans hier aan Mendels’ eigen woorden twijfelt en haar niet kunnen leren juist aanhaalt als feit waarmee zich Mendels’ eerste tegendraadse gedrag openbaarde, is dan ook onduidelijk.

Dat gevoel van ontheemding werd vermoedelijk versterkt door het moeizame huwelijk van haar ouders, een uithuisplaatsing naar Deventer en het gegeven dat Mendels door tegenwerking van haar vader geen gehoor kon geven aan haar wens actrice te worden. Dat ze het maar liefst tien jaar heeft uitgehouden als directrice van een opvangcentrum voor joodse arbeidersmeisjes in Den Haag zou ook zomaar een gevolg van die eenzaamheid kunnen zijn. De afstand tot haar pupillen was klein. Ze werd gewaardeerd door de meisjes die allemaal joods waren en ook in hun gedrag dicht bij haar karakter

lagen. Ze was daar niet langer een uitzondering. Haar wens om afstand te doen van het joodse geloof was kennelijk toch minder sterk dan Heimans suggereert. Daarnaast moest ze hard werken; tijd om zich eenzaam te voelen had ze niet.

In haar kinderjaren had ze een imaginaire vriend die haar de opdracht gaf verhaaltjes te schrijven en die zo haar eenzaamheid verdreef. Het was een soort van innerlijke stem die terugkomt in haar debuut *Rolien en Ralien* (1947) – geschreven tijdens de oorlogsjaren toen Mendels noodgedwongen haar journalistieke carrière moest opgeven. Later waren er de niet altijd gelukkige relaties met getrouwde mannen waarvan die met Sadi de Gorter, “haar gedroomde man van een literair niveau” die net als zij een Joodse vluchteling was en tijdens de oorlog voor de Nederlandse overheid in Londen werkte, de meest passievolle was. Het was een intense liefde die Mendels in de roman *Je wist het toch* (1948) beschrijft. Toen Mendels na de oorlog beseftte dat ze al haar familie kwijt was en een kind wilde om de naam Mendels te laten voortleven, besloot ze dan ook dat hij de vader moest worden.

Die niet zelfgekozen eenzaamheid is de rode draad in Mendels leven. Althans, dat is de indruk die Heimans’ biografie achterlaat, in weerwil van de ondertitel en het bestaande beeld van Mendels als eigengereide, flamboyante vrouw. Eenzaamheid was de drijfveer voor haar schrijven, haar liefdesleven en haar wens een kind te krijgen. Dat ze het publiekelijk niet graag over die eenzaamheid had en haar leven voor de buitenwereld dapper en energiek voortzette, prikkelt juist de nieuwsgierigheid. Wie was deze goed geklede, elegante verschijning echt? Wie was Josepha Mendels? Helaas is Heimans er niet geheel in geslaagd deze vraag te beantwoorden. Daar staat tegenover dat ze haar boeiende onderwerp helder in zijn historische context heeft weten te plaatsen in een lezenswaardig verhaal dat Josepha Mendels als mens en schrijver uit de vergetelheid haalt.

MIRJAM NOORDUIJN

SYLVA HEIMANS, *Josepha Mendels – Het eigenzinnige leven van een niet-nette dame* Biografie, Cossee, 348 p.

Meer over Josepha Mendels in *Ons Erfdeel*:

<http://goo.gl/slEqMS>